

КАРАТАЙ САРТБАЕВ – БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДА СТИЛИСТИКАНЫ ҮЙРӨТҮҮНҮ
ИЗИЛДЕГЕН ОКУМУШТУУ

*Сакиева С.С.- Б.Осмонов атындагы ЖАМУ нун
профессору, педагогика илимдеринин доктору
Муратбек кызы Сыргагул -магистрант*

Аннотация: Макаланын мазмуну башталгыч класстарда стилистикалык эрежелерди үйрөтүүгө карата сунушталган белгилүү окумуштуу, педагогика илимдеринин кандидаты, профессор К.Сартбаевдин методикалык колдонмосу жөнүндө сөз болот. Методикалык колдонмонун мазмунун ачууда окумуштуу башталгыч класстарда стилистиканы үйрөтүүдөгү кыргыз тилин окутуунун методдорун, формаларын талдоого алган. Эмгекте башталгыч класстарда стилистикалык эрежелерди үйрөтүүнүн теориялык жана практикалык маселелери каралган. Ошондой эле стилистиканы пайдалануунун формалары, методдору кенен талдоого алынган. Макалада каралган маселелер учурдагы башталгыч билим берүү системасында окутулуп, колдонулуп келе жаткандыгы менен баалуу.

Түйүндүү сөздөр. *Стилистикалык каталар, окуучунун оозеки жана жазуу кеби, лексикалык-стилистикалык, грамматикалык-стилистикалык каталар.*

КАРАТАЙ САРТБАЕВ- УЧЕНЫЙ, ИССЛЕДУЮЩИЙ ОБУЧЕНИЕ СТИЛИСТИКИ В
НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

*Сакиева С.С. - профессор ЖАМУ им.Б.Осмонова,
доктор педагогических наук
Муратбек кызы Сыргагул -магистрант*

Аннотация: *Статья содержит рекомендации известного ученого, кандидата педагогических наук, профессора К.Сартбаева по обучению стилистических правил в начальных классах. В начале методического руководства ученый дал анализ методам и формам обучения стилистики кыргызского языка в начальных классах. Особенность рассматриваемых вопросов в статье является то, что в настоящее время, широко применяются в системе начального образования.*

Ключевые слова: *Стилистические ошибки, устная и письменная речь учащихся, грамматическо – стилистические ошибки.*

KARATAY SARTBAEV IS A SCIENTIST WHO STUDIES THE TEACHING OF STYLISTICS
IN PRIMARY SCHOOL

*Sakieva S, S. - Professor of JASU named after B.
Osmonov, Doctor of Pedagogical Science
Muratbek kyzy Syrgagul - undergraduate*

Annotation: *The article contains recommendations of a well-known scientist, candidate of pedagogical sciences, Professor K. Sartbaev on teaching stylistic rules in elementary grades. At the beginning of the methodological guide, the scientist gave an analysis of the methods and forms of teaching the Kyrgyz language stylistics in elementary grades. Currently, they are widely used in primary education.*

Keywords. *Stylistic errors, oral and written speech of students, grammatical - stylistic errors.*

Кыргыз тилинин стилистикасы кеп маданияты менен тыгыз байланышта каралат. Кыргыз тили түрк тилдеринин жана Борбордук Азияда жашаган элдердин тилдеринин ичинен эн байыркы болуп саналат. Кыргыз тилинин структуралык стилистикасы бай мүмкүнчүлүктөргө ээ. Структуралык стилистикалык бөлүктөрү тилдик денгээлдер менен дал келет. Кыргыз тилинин структуралык, фонетикалык, сөз жасоо, лексикалык, морфологиялык жана стилистикалык стилдерден турат. Булардын ар бири илимий парадигмаларга жана тилдик каражаттарга ээ (2,8).

Стилистикалык эрежелер мектеп практикасында окутулат жана үйрөтүлөт. Кыргыз стилистикасынын теориялык маселесин окуп-үйрөнүүгө карата филология илимдеринин доктору,

профессор Т.Ашырбаевдин “Кыргыз тилинин стилистикасы” (Бишкек, 2000, 2001) аталыштагы эмгегинин 1-2-китебинде каралып, стилистиканын курамы сунушталган. Окумуштуу тарабынан сунушталган фонетикалык, сөз жасоо, лексикалык, морфологиялык жана синтаксистик стилдер курамы боюнча башталгыч класстын окуучуларынын окуучуларынын жаш курактык өзгөчөлүктөрүнө жараша үйрөтүлөт.

Башталгыч мектепте кыргыз тилин окутууда стилистиканы үйрөтүүгө карата өзүнчө саат бөлүнбөгөнү менен анын алгачкы түшүнүктөрү кыргыз тили илиминин бөлүмдөрүнө кошулуп үйрөтүлөт. Бул проблеманы үйрөтүүгө карата педагогика илимдеринин кандидаты, профессор Каратай Сартбаевдин “Башталгыч класстын окуучуларынын стилистикалык каталары жана аны түзөтүүнүн жолдору” (Фрунзе, 1965) аттуу эмгегинде каралып, стилистиканы үйрөтүүнүн теориялык жана практикалык маселелерин сунуштаган.

Башталгыч класстын окуучуларынын оозеки жана жазуу кебин өстүрүүдө кептик жактан каталарды жиберүүнүн төмөндөгүдөй түрлөрү учурабай койбойт. Аларда сөздөрдү сүйлөмдүн (адабий тилдин нормасы) менен эмес жергиликтүү диалектикалык өзгөчөлүк менен сүйлөө, айрым сөздөрдүн айтылышында жана жазылышында кемчилдиктерди жиберүү жана адабий тилдин нормасын сактабагандан жиберген кемчилдиктер, орфографиялык эрежелерди туура сактабагандыктан, пунктуациялык каталардан, сөздөрдү туура колдоно албагандыктан кетирген каталарды кошууга болот.

Стилистикалык каталар көбүнчө окуучулардын кебинен жана жазган баяндама жана дил баяндарынан, ангемелеринен жиберилет Мында окуучулар сүйлөмдү туура түзүүдөн, сөздөрдү өз орду менен колдонуудан, сөз тизмектеринин байланышынан, сүйлөм тизмегинде бул же тигил сөздү ашыкча орунсуз кайталап колдонуудан бир топ кемчилдиктерди жиберип коюшат. Мугалимдин милдети окуучулардын жазуу жумуштарын текшергенде андагы орфографиялык жана пунктуациялык каталарды гана ондоп, түзөтүү менен чектелбестен окуучулардын стилистикалык каталарына да тиешелүү көңүл буруп, аны четтетүүдө турат (6,7). Окумуштуунун башталгыч класстын окуучуларынын өздүк жана жазуу кептеринен жиберилүүчү стилистикалык каталарды окутулуучу материалдарга карата төмөндөгүдөй үч топко бөлүүгө болот деген оюна кошулууга болот (7,10).

1. Орфографиялык-морфологиялык эрежелердин бузулушуна байланыштуу жиберилген стилистикалык каталар.

2. Лексикалык-морфологиялык эрежелердин бузулушуна байланыштуу жиберилген стилистикалык каталар.

3. Стилистикалык эрежелердин бузулушуна байланыштуу жиберилген стилистикалык каталар.

Демек, бул бөлүштүрүүлөр башталгыч класста кыргыз тилин окутуунун методикасында колдонулуп келүүдө. Бул бөлүштүрүүлөр алгачкы жолу ушул эмгекте көрсөтүлүп, классификацияланган. Башталгыч класстардын окуу программасындагы окуу материалдары ушул бөлүштүрүүлөрдүн негизинде түзүлгөн (6).

Эмгектин түзүлүшү жогорудагы сунушталган бөлүштүрүүлөрдүн конкреттүү, абстрактуу, теориялык жана практикалык багыттары кошо берилген. Алар төмөндөгүчө берилген.

1. Фонетикалык эрежелерди үйрөтүүдө келтирилүүчү стилистикалык каталар. Демек, мындагы стилистикалык каталарга сөздө айрым тамгаларды айырбаштап же түшүнүп, же ашыкча кошуп жазган каталар эсептелет. Мисалы;

Мейман-мыйман

Экөө-өкөө

Аркылуу-аркулуу

Жылуу-жулуу ж.б.

Бул сөздөрдүн айтылышы менен жазылышында б-в, в-ф, к-г, ж-ш тамгаларын айкалыштырып айтуудан жана жазуудан кеткендиги баса белгиленген. Ал эми катар үнсүз тыбыштар сөз башында, сөз ортосунда, сөз аягында келгенде алардын ортосуна белгилүү бир үндүүнү кошуп жазып орфографиялык-стилистикалык каталарды жиберилет.

Мисалы: Илбирс-Илбирис

Турна-Туруна

Кырк-Кырык

Бул көрсөтүлгөн орфографиялык-стилистикалык кемчилдиктерди четтетүүдө сөздөрдүн айтылышына жана угулушуна, жазылыш өзгөчөлүгүнө машыгуучу көнүгүүлөрдү жүргүзүү сунушталган. Автордун оюна кошулуу менен окуучулар сөздөгү тыбыштарды фонетикалык жактан

канчалык туура уга алса, так кабыл алса, ошончолук орфографиялык, стилистикалык жактан ката жиберилпейт деген сунушун колдоого болот (6,11).

2.Лексикалык-морфологиялык жактан жиберилүүчү стилистикалык каталар. Синтаксистик жагынан алганда башталгыч класстын окуучуларына жай, суролуу, илептүү сүйлөмдөр, сүйлөмдүн баш жана айкындооч мүчөлөрү, жөнөкөй жана татаал сүйлөм, төл жана бөтөн сөз окутулат. Бул материалдарда кетирилүүчү стилистикалык каталар төмөнкү этаптарга бөлүштүрүлгөн (6,12).

1.Сүйлөмдөрдүн ээрчишүүсүнөн жиберилген каталар. Таэке, жакшы иштеп жатасынарбы? Анын окуусун жакшы окутат дегендерди көрсөтүүгө болот.

2.Айрым окуучулардын кеби жарды сөз байлыгын жетишсиз болгондуктан, бир эле түрдүү конструкциядан сүйлөмдөрдү көп кайталап түзүүгө мажбур болушат. Сүйлөмдү жазат, ат атооч сөздөрдү, же этиш сөздөрү көп кайталанат.

3.Сүйлөмдө бир маанилеш эки сөздү катар колдонушат. Мисалы: Асан ал келди. Апа, мен Сизге кат жаздым эле, ошол катты алдыңызбы?

4. Сүйлөмдү толук бүтүүгө айтпастан күмөндүүлүктү сүйлөмдөр да кездешет. Мисалы, Бала отургузду. Гүлнар жазды.

5.Көпчүлүк окуучулар сүйлөмдү туура түзгөнү менен сын атооч жана этиш сөздөрдү түзүү менен да чектелишет. Мисалы: Жамгыр жаады. Жаз келди. Айша алма жеди” деген сүйлөмдөр туура, бирок мааниси жагынан тайкы ой-пикирди билдирип турат. Демек, бул сүйлөм стилистикалык каталарын ондоо жумуштары жүргүзүлөт. Бул сүйлөмдөр : “Жаан куюп жаады. Жаан себелеп жаады. Айша таттуу алма жеди” деп окутулат, үйрөтүлөт.

6.Төл жана бөтөн сөздүн сүйлөмдөрдү айтканда бир топ сүйлөмдө татаал сөздө сүйлөмдүн баяндоочун колдонуулар бар.

7.Сүйлөмдөгү сөздөрдүн орун тартибин түзүүдөн кеткен стилистикалык каталар. Сүйлөмдүн баяндоочу айрым учурларда татаал сөздөрдөн турса, анын ортосуна башка сүйлөм мүчөнүн аралаштырып айтуулар жана жазуулар да жолукпай койбойт. Мисалы: Күн жааганда көп болот экен сөөлжан (Күн жааганда сөөлжан көп болот экен).

8.Сүйлөмдүн айрым мүчөлөрүн түшүрүп, өксүк формада колдонуу. Мисалы: Абдыш келди (Кайдан?). Абдыш тоодон келди.

9.Жөнөкөй жана таттаал сүйлөмдөн дилбаян, баяндамалар жазууда кетирилген стилистикалык каталар.

10. Окуучулар сүйлөмдө стилистикалык каталарды жибербөө, алардан толук жооп алуу үчүн суроолорду туура, так кое билүүгө өзгөчө көңүл буруш керек. Мында мугалимдин суроосу башкы ролду ойнойт.

11.Окуучулардын стилистикалык жактан жиберген кемчилдиктери орфографиялык жана пунктуациялык каталар да кездешет. Ошондуктан стилистикалык кемчилдиктерди ондоого жана түзөтүүгө өзгөчө маани берилүүгө тийиш.

12.Окуучулардын кебинде көп кайталап колдонулган сөздөр да кездешет. Аларга боло турган болсо, андан кийин, андан сон, эң күчтүү, эн сонун, эн бийик деген сыяктуу кайталоолор кездешет.

Жогорудагы стилистикалык каталардын курамы кыргыз тилин окутуунун методикасында толукталып, изилденип туруучу процесс. Мындан стилистикалык каталарды мугалим ар бир сабакта жүргүзүлүүчү оозеки жана жазуу жумуштарында анализдейт, алардын кемчилдиктерин жоюунун шарттары сунушталат. Стилистикалык каталар менен иштөө ар бир сабакта эске алынат, практикалык жумуштар жүргүзүлөт.

Башталгыч класстардагы стилистикалык каталар кепте орду менен колдонбогондуктан жана грамматикалык жактан сүйлөмдөгү сөздөрдүн байланышынан кетирилгендиктен аларды негизинен эки чон топко бөлүүгө болот.

1.Лексикалык-стилистикалык каталар.

2.Грамматикалык-стилистикалык каталар.

Грамматикалык-стилистикалык каталар. Окуучулардын лексикалык-стилистикалык каталарына сөздөрдү сүйлөмдөрдө кепте туура колдоно албоочулуктары кирет. Аларды сөздү сүйлөм тизмегинде туура эмес колдонуулары тиешелүү синоним сөздөрдү пайдалана албоочулук, кепте омоним, антоним сөздөрдү пайдалана билбөөлөр жана бир эле сөздү бир нече сүйлөмдө курулай кайталоолор, ашыкча кооздоп сүйлөөлөр сыяктуулар кирет.

2.Грамматикалык-стилистикалык кемчилдиктерге сүйлөм тизмесинде сөздөрдүн байланышынан жиберилген кээ бир мүчүлүштүктөр. Мындан башка да сүйлөмдөгү сөздөрдүн

тартибин бузуу, зат атооч, ат атооч сөздөрдү бир эле сүйлөмдө курулай кайталоо, айрым сүйлөм мүчөлөрүн түшүнүп коюу каталарын алууга болот.

Эмгектеги стилистикалык каталар, алардын жалпы классификациясынын мүнөзү, алар менен иштөөдө кетирилген стилдик каталардын жолдору сунушталган.

Эмгектеги стилистикалык каталарды жоюуга карата иштелген көрсөтмөлөр башталгыч класста кыргыз тилин окутуунун методикасында алгачкы жолу сунушталган методикалык колдонмо. Колдонмодогу ар бир сунушталган методикалык колдонмолор баалуу болуп эсептелери талашсыз.

Жалпы корутунду

1.Эмгекте башталгыч мектепте кыргыз тилин окутуудагы стилдик каталар, алардын классификациясы алгачкы жолу сунушталган.

2.Башталгыч класста колдонуучу стилистикалык эрежелер жана стилистикалык каталардын мааниси аныкталып, такталып практикага сунушталган.

3.Башталгыч мектептеги орфографиялык-стилистикалык каталар, аларды жоюунун үстүндө иштөөнүн практикалык маселелери сунушталган.

4.Орфографиялык-стилистикалык каталарды жоюуда техникалык каражаттарды пайдалануунун жолдору иштелген.

5.Дилбаян, баяндама жазууда кетирилген стилистикалык каталардын системасы боюнча окуучулардын жазуу жумуштары талданып, стилистиканын басымдуу көпчүлүгү жазуу жумуштарынан көбүрөөк кеткендиги каралып, анын практикалык сунуштары аныкталган.

6.Эмгекте кыргыз балдарынын стилистикалык каталарынын оозеки жана жазуу формасы иштелген. Стилистикалык эреже, стилистикалык каталардын түшүнүктөрү аныкталып, алардын оозеки, жазуу формалары алгачкы жолу сунушталган.

7.Башталгыч класстардын окуу программасында стилистикалык эрежелерди үйрөтүүгө өзүнчө саат каралбаганы менен бул эрежелер сабактын бардык этабында колдонулат, үйрөтүлөт. Окумуштуунун сөзү менен айтканда “стилистикалык каталар көбүнчө окуучулардын оозеки кебинен жазган дилбаяндары менен баяндамаларынан жиберилет” (6,7).

8.Стилистикалык эрежелер менен иштөө ар бир сабакта колдонулат. Ошондуктан стилистикалык эрежелерди башталгыч класстын окуучуларына үйрөтүүнүн теориялык жана практикалык аспектилеринин методикалык системасын иштеп чыгуу замандын талабы.

Адабияттар:

1. Ашырбаев Т. Кыргыз тилинин стилистикасы.2-китеп.–Бишкек, 200.–9-83 б.б.
2. Ашырбаев Т.Азыркы кыргыз тилинин стилистикасы. –Бишкек, 2001.–3-14 б.б.
3. Маразыков Т.Текстти уюштуруунун маселелери.–Бишкек, 2004.–3-126 б.б
4. Маразыков Т. Текстти таануунун теориясы. –Бишкек, 2014.–3-31 б.б
5. Башталгыч класстардын программалары.–Бишкек,2018
6. Сартбаев К. Тандалган эмгектер. 7-том.–Бишкек, 2013.–6-57 б.б